

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-151>

УДК 351.08

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ І ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

REFORM OF PENSION SYSTEMS AND PROBLEMS OF JUSTICE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Островський Ігор Анатолійовичкандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. БекетоваORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7444-2560>**Можайкіна Наталія Василівна**кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. БекетоваORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4433-6879>**Прасол Валентина Михайлівна**доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. БекетоваORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3041-9788>**Ostrovskiy Ihor, Mozhaikina Nataliia, Prasol Valentyna**

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

У статті розглянуто актуальні питання реформування пенсійних систем з урахуванням міжнародного досвіду. Визначено ключові напрямки реформування існуючих систем: підвищення пенсійного віку, посилення умов призначення пенсій, впровадження професійних пенсійних схем, запровадження обмежень на перерозподільні можливості пенсійних інститутів. Узагальнено основні підходи до організації національного пенсійного соціального страхування. Відзначено особливості та суперечності накопичувальних і солідарних систем з урахуванням принципів актуарної справедливості. Досліджено міжнародний досвід використання пенсійних кредитів для зниження ризиків бідності та компенсування перерви у зайнятості. Підкреслено вплив структурних відмінностей пенсійних систем на величину матеріальної нерівності пенсіонерів. Окремо проілюстровано вплив гендерних чинників на відмінності пенсій чоловіків і жінок.

Ключові слова: реформи пенсійних систем, пенсійне страхування, актуарна справедливість, пенсійні кредити, гендерна нерівність.

The article discusses current issues of reforming pension systems. The purpose of the research is to determine the international experience of reforming pension systems in the context of justice problems. The main methods of research were analysis, synthesis, systematic approach. The key directions of reforming the existing systems have been identified: increase in retirement age, tightening the conditions for assigning pensions, introducing professional pension schemes, introducing restrictions on the redistributive capabilities of pension institutions. Reform of pension systems is constantly associated with the problem of justice. The size of the material inequality of pensioners is significantly influenced by the structural differences of pension systems, in particular, gender. The gender imbalance in the pension provision of OECD countries is on average higher than the imbalance in wages. Instruments of redistribution of resources between socio-economic groups include pension loans, limits of contributions and pensions, adjustment of the relationship between contributions and pensions, non-insurance and minimum pensions, conditions for indexing pension payments, special rules for assigning pensions

for individual workers with a long career or working in difficult and dangerous conditions, a mechanism for transferring pension rights. In traditional solidarity systems, the tasks of vertical redistribution of pension funds in favor of the less financially secure are successfully solved. But at the same time, interest in participating in insurance of other groups of contribution payers is reduced, horizontal redistribution of income during the life cycle is limited. Accumulative pension schemes with a focus on actuarial fairness increase the risks of insufficient savings due to low incomes and non-compliance with the payment schedule. One of the options for attracting the self-employed and the segment of platform employment may be soft regulation and expanding the possibilities of their voluntary connection to general insurance programs. A significant effect on the expansion of insurance coverage is provided by mandatory schemes with reduced or small single rates.

Keywords: pension system reforms, pension insurance, actuarial justice, pension loans, gender inequality.

Постановка проблеми. Понад два роки повномасштабних воєнних дій в Україні змусили переглянути різні аспекти соціально-економічного розвитку, зокрема, реформування пенсійного забезпечення. Перезавантаження пенсійної системи актуалізується як під впливом поточних подій, з урахуванням накопичених суперечностей останніх трьох десятиріч розвитку нашої держави, так і принципових глобальних змін. Важливим є те, що пенсійне забезпечення є своєрідним нервом соціально-економічної системи країни, бо воно суперечливо поєднує минуле, сучасне та майбутнє, економічні передумови та соціально-інституційну сталість суспільного життя, ефективність і справедливість. Тому реформування пенсійних систем і проблеми справедливості повинні бути взаємопов'язаними. Дуже важливо дослідити міжнародний досвід і обґрунтувати нові підходи до пенсійної реформи, взяти до уваги досвід розвинених країн і розглянути різноманітність підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми старіння населення, демографічних структурних зрушень і соціального забезпечення відобразили в свої працях О. Гладун, В. Думанська, І. Курило, Е. Лібанова і багато інших вчених [1–4]. Особливості та суперечності реформування пенсійних систем різних країн дослідили О. Леванда, І. Чугунов, О. Насібова, [5–6]. Взаємозв'язок проблем пенсійного страхування і справедливості висвітлено в працях Л. Безтелесної, Г. Юрчик, Ю. Ганущака [7–8] та інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але достатньо широке коло джерел з питань реформування закордонних пенсійних систем не відміння необхідності подальшого поповнення інформаційної бази, зокрема, щодо врахування проблем і суперечностей актуарної справедливості та удосконалення спеціальних механізмів поділу та перерозподілу ресурсів між соціально-економічними групами пенсіонерів, зокрема, пенсійних кредитів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення міжнародного досвіду реформування пенсійних систем у контексті проблем справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір моделі пенсійного забезпечення, яка відповідає суспільним стандартам і не завдає надмірного навантаження державі та соціальним партнерам, залишається актуальним. Менше 78% населення нашої планети, яке досягло пенсійного віку, отримує відповідні виплати. З цих отримувачів пенсій менше половини (49,6%) отримують виплати від систем обов'язкового страхування, понад 11% – з добровільного страхування, а 44,5% – без сплати страхових внесків. [9].

Підвищення питомої ваги осіб пенсійного і передпенсійного віку є значним викликом для національних пенсійних систем у всьому світі. Цей демографічний тренд вимагає адаптації зазначених систем для забезпечення їх стійкості та ефективності. Ось деякі з основних підходів до організації національного пенсійного соціального страхування, які використовуються для вирішення цієї проблеми (рис. 1).

Реформи, найбільш поширені в більшості країн у даний час – підвищення пенсійного віку, посилення умов призначення пенсій, впровадження професійних пенсійних схем, запровадження обмежень на перерозподільні можливості пенсійних систем, у тому числі й для країн із середнім та невисоким рівнями розвитку, вступають у суперечності з тенденціями ринку праці.

Найпоширеніший захід – підвищення пенсійного віку або збільшення необхідного страхового стажу, які далеко не завжди супроводжуються відповідним розширенням можливостей для осіб передпенсійного віку зберігати працездатність та залишатися на ринку праці. Вразливе становище осіб старших вікових груп на трудовому ринку, що є типовим для багатьох країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку, їхня

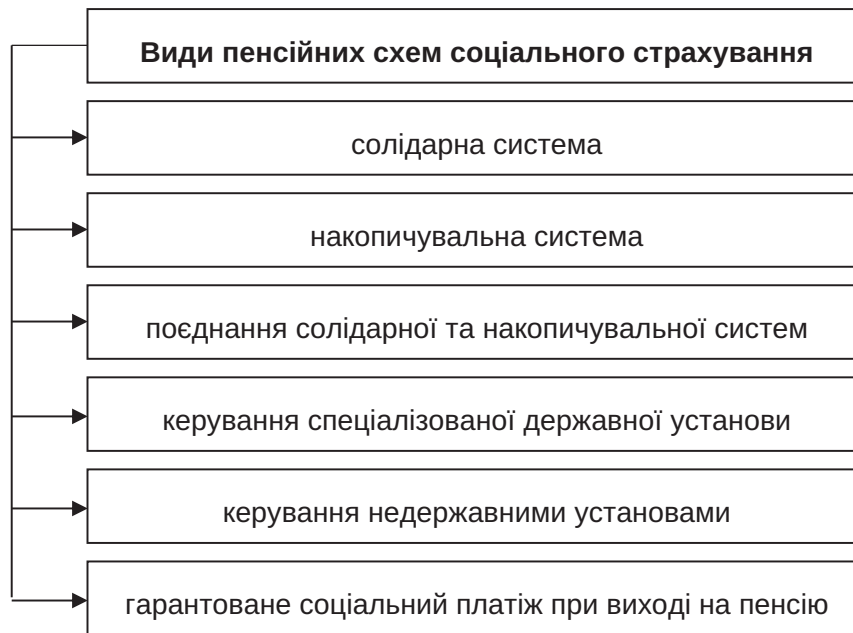

Рис 1. Основні пенсійні схеми у рамках соціального страхування

Джерело: складено авторами

висока концентрація серед самозайнятих пов'язується із збереженням дискримінаційних практик, низькою зацікавленістю роботодавців у їх залученні до праці та тривалому використанні. У перспективі є підстави передбачати можливе збільшення різниці між офіційним та ефективним пенсійним віком.

Серед основних напрямків реформ, насамперед у країнах з високими показниками тривалості життя після 65 років та збільшенням періоду перебування на пенсії за тривалістю оплачуваної зайнятості, можна виділити заходи щодо зниження раннього виходу на пенсію. У країнах ОЕСР, за якими є дані, у середньому близько однієї чверті працівників залишають із різних причин ринок праці до досягнення 60 років, переважно за станом здоров'я. Для скорочення кількості ранніх пенсіонерів широко використовують механізм зменшення розмірів пенсій, що призначаються. Середній розмір зменшення пенсій за кожний рік, не допрацьований до офіційного віку, становить 5,5%, коливаючись країнами в межах 4–7,5%. На думку експертів міжнародних фінансових організацій, для досягнення актуарно-нейтрального ефекту та блокування стимулювання раннього виходу на пенсію дане зниження має становити не менше 6–9% [10]. Але у зв'язку з цим виникають питання про справедливість пенсійних реформ щодо різних дохідних груп населення. Окремі дослідження демонструють, як правило, нижчу

тривалість життя і перебування на пенсії у громадян з низькими доходами. Тема справедливості виникає також, коли йдеться про осіб, які рано починають працювати або пізніше завершують трудову діяльність, порівняно із стандартними параметрами трудового циклу.

Більше згоди досягнуто щодо необхідності обліку перерв у кар'єрі через необхідність виконання важливих для суспільства сімейних та інших обов'язків при реформуванні пенсійних систем, а також при вирішенні проблеми адаптації пенсійних систем до нестандартних форм зайнятості, тобто. включення працівників не найманої праці та нових форм зайнятості до системи поділу ризиків та ресурсів. Спеціальні механізми поділу та перерозподілу ресурсів між соціально-економічними групами включають:

- пенсійні кредити, ліміти внесків та пенсій;
- коригування зв'язку між внесками та пенсіями, насамперед для певних категорій працівників, наприклад, з низькими доходами;
- нестрахові та мінімальні пенсії;
- умови індексації пенсійних виплат;
- спеціальні правила призначення пенсій для працівників із тривалою кар'єрою або працюючих у важких та небезпечних умовах;
- механізм передачі пенсійних прав.

Великі обсяги перерозподілу вирішують соціальні завдання та скорочують бідність, вирівнюючи вертикальний розподіл доходів

на користь менш фінансово забезпечених. Але при цьому знижується зацікавленість у участі інших груп страхувальників, виникають суперечності із завданнями вертикального перерозподілу доходів протягом життєвого циклу на користь старшого віку у працівників із середніми та високими доходами.

Поняття справедливості щодо пенсій часто асоціюється з «актуарною» справедливістю, рівністю (еквівалентністю) сучасної вартості внесків протягом трудового життя та сучасної вартості сплачених пенсій. З цих позицій пенсійні системи, що діють в економічно розвинених країнах, не відповідають критеріям актуарної справедливості ні зараз, ні в середньостроковій перспективі. У більш широкому контексті справедливість у пенсійному забезпеченні передбачає врахування різних аспектів та напрямів соціальної політики: стану ринку праці та демографічних умов, системи охорони здоров'я та довготривалого догляду, освіти та оподаткування. Пенсійні системи, засновані головним чином на засадах актуарної справедливості, зокрема різного роду індивідуальні накопичувальні рахунки, ризикують відтворювати і посилювати нерівність, що формується на ринку праці.

Що стосується солідарних розподільчих пенсійних систем, то у довгостроковій перспективі за рахунок зміни розрахунку пенсійної бази, обмеження індексації та валоризації внесків та виплат, скорочення відсотків обліку та розміру умовного накопичення при розрахунку пенсій прогнозується зниження теоретичного коефіцієнта заміщення, особливо високим та середнім його рівнем. Засобом захисту осіб з низькими доходами пропонується додаткове збільшення базових або мінімальних пенсій та більш щедрі системи їх коригування та індексації для збереження адекватного рівня пенсій для цієї категорії громадян похилого віку. Зворотним боком даного механізму є зниження зацікавленості у продовженні трудової діяльності в офіційному секторі економіки понад мінімально необхідний страховий стаж насамперед у працівників з низькими трудовими доходами.

Важливу роль серед механізмів перерозподілу, особливо для жінок, відіграють пенсійні кредити. Спосіб надання даних кредитів передбачає облік лише часу незайнятості при подальшому визначенні страхового стажу або сплати внесків за цей період. Це особливо важливо для накопичувальних схем та систем з індивідуальними рахунками. Але і в цілому можливості кредитів знизити ризик

бідності та компенсувати перерви у зайнятості, і скорочення трудового стажу залежать від способів їхнього розрахунку (наприклад, внески виплачуються з чинної, мінімальної оплати праці або у фіксованій сумі) та періоду їх призначення.

Пенсійні кредити батькам догляду за малолітніми дітьми у країнах, як правило, надаються за умови призначення відповідної допомоги з догляду та до певного віку дитини. У середньому в державах ОЕСР наявність 5-річної перерви у зайнятості жінок (з урахуванням кредитів, при зайнятості у повний робочий час) веде до зниження пенсії на 5%, 10-річної – на 10%. Для осіб з низькими доходами це зниження є меншим – відповідно, 2 і 6%. Але наявність гнучкого графіка та неповна зайнятість суттєво змінюють картину. Крім того, у низці країн діють умови для отримання страхової пенсії – необхідність вироблення певного стажу [11]. Останнім часом розширюється практика кредитування до встановленої тривалості перерв у оплачуваній зайнятості осіб, які доглядають дорослих членів сім'ї, які потребують цього.

На величину матеріальної нерівності пенсіонерів суттєво впливають структурні відмінності пенсійних систем, зокрема, гендерні. Так, гендерний дисбаланс у пенсійному забезпеченні країн ОЕСР у середньому вищий, ніж із заробітної плати, і становить 26% (включаючи державні та приватні пенсії). При цьому різниця в агрегованому коефіцієнті заміщення пенсією трудових доходів між чоловіками та жінками не перевищує 6%, вона мінімальна або зовсім відсутня у країнах з низьким рівнем заміщення та, навпаки, збільшується за високого рівня заміщення. У державах з найбільш значними відмінностями у розмірах середніх пенсійних доходів чоловіків і жінок цей розрив враховує страхову історію, різну тривалість кар'єри, меншу кількість годин праці, обмежену участь жінок у професійних пенсійних схемах. За даними Міжнародної організації праці за 2022 р., зайнятість жінок у країнах Західної та Північної Європи становила 32 години на тиждень, у чоловіків – 39. По світу ці відмінності були ще помітнішими – 37 годин і 44 години, відповідно. А частка працюючих жінок працездатного віку становить 47% проти 72% у чоловіків [12, с. 30].

Висновки. Сучасні цілі реформування діючих пенсійних систем, спрямовані на підвищення їх довгострокової фінансової стійкості та збільшення тривалості трудового життя застрахованих, здебільшого мало

поєднуються із завданнями захисту зростаючої частки літніх від ризиків бідності та з широким використанням механізмів перерозподілу ресурсів між соціально економічними групами. У традиційних солідарних системах, які забезпечують великий обсяг перерозподілу, досить успішно вирішуються завдання вертикального перерозподілу зібраних пенсійних коштів на користь менш фінансово забезпечених, але при цьому знижується зацікавленість участі у страхуванні інших груп страхувальників (платників внесків), обмежується горизонтальний перерозподіл доходів протягом життєвого циклу.

Пенсійні схеми, засновані головним чином на актуарній справедливості, у тому числі різного роду індивідуальні накопичувальні рахунки, збільшують ризики недостатнього рівня накопичень через невисокі доходи та недотримання графіка платежів для значної кількості учасників, відтворюють і посилюють нерівність, що формується на ринку праці, але суттєво дешевше обходяться державі, ніж солідарні схеми. Поза системою обов'язкового страхування та, відповідно,

фінансування національних пенсійних систем виявляються великі групи не найманих працівників. Одним із варіантів залучення самозайнятих та зростаючого сегменту платформної зайнятості може бути м'яке регулювання та розширення можливостей їх добровільного підключення до загальних страхових програм.

Але значно більший ефект щодо розширення охоплення страхуванням дають обов'язкові схеми зі зниженими чи невеликими єдиними ставками. Ці схеми можна розглядати як частину широкої перерозподільної політики, яка передбачає часткову компенсацію доходів системи, що випадають, за рахунок загальних або спеціальних податків. Даючи можливість особам з нестандартною зайнятістю самостійно вирішувати питання свого матеріального забезпечення в старості або вносити мінімальні внески, необхідно враховувати й фінансову ціну даної політики для держави – обсяг державного субсидування внесків, що випадають, або витрати на соціальне забезпечення зростаючої кількості літніх людей, які не брали участі в пенсійному страхуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, 2020. 174 с.
2. Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, 2019. 270 с.
3. Думанська В. Демографічні тренди в мегаполісах: приклад столиць країн Європи. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 1(39). С. 20–32. URL: https://dse.org.ua/archive/41/41_2.html (дата звернення: 20.11.2023).
4. Курило І. Демографічне старіння у столиці України, його особливості та сучасні виклики. *Демографія та соціальна економіка*. 2020, № 3 (41). С. 17–36 (дата звернення: 20.11.2023).
5. Леванда О. Проблемні аспекти соціального страхування в Україні щодо ризиків упродовж життя. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 58–77.
6. Чугунов І., Насібова О. Фінанси пенсійного забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2017. 248 с.
7. Безтелесна Л., Юрчик Г. Соціальна справедливість у солідарній системі пенсійного забезпечення України. *Україна: аспекти праці*. 2013. № 5. С. 21–27. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uap_2013_5_6.
8. Ганущак Ю. Пенсійна система хвора, але накопичувальний рівень – не ліки. *Дзеркало тижня*. 2023. 25 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/pensijna-sistema-khvora-ale-nakopichuvalnij-riven-ne-lik.html>.
9. Priorities for social security Global 2022. Trends, challenges and solutions / International Social Security Association (ISSA). URL: <https://www.issa.int/html/priorities/ageing/index.html>.
10. Queisser M., Whitehouse E. Neutral or fair? Actuarial concepts and pension system design. *Social, employment and migration working paper*. 2006. №. 40. URL: https://www.researchgate.net/publication/5205797_Neutral_or_Fair_Actuarial_Concepts_and_Pension_System_Design.
11. Pension at a glance 2023. OECD and G20 indicators. Paris: OECD Publishing. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en (access date: 30.05.2024).
12. World Employment and Social Outlook. Trends 2023. Geneva: ILO, 2023. URL: <https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/report/995238193202676#file-0>

REFERENCES:

1. Hladun O. M. (ed.) (2020) *Naselennia Ukrainy. Demografichni tendentsii v Ukraini u 2002–2019 rr.* [Population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002–2019]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 174 p. (in Ukrainian).
2. Libanova E. M. (ed.) (2019) *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Otsinka ta prohnoz rivnia zhyttia naselennia* [Human development in Ukraine. Assessment and forecast of the standard of living of the population]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 270 p. (in Ukrainian).
3. Dumanska V. (2020) Demografichni trendy v mehapolisakh: pryklad stolyts krain Yevropy [Demographic trends in megacities: the example of the capitals of European countries]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, vol. 1(39), pp. 20–32.
4. Kurylo I. (2020) Demografichne starinnia u stolytsi Ukrainy, yoho osoblyvosti ta suchasni vyklyky [Demographic aging in the capital of Ukraine, its features and modern challenges]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, vol. 3(41), pp. 17–36.
5. Levanda O. (2022) Problemni aspekty sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini shchodo ryzykiv uprodovzh zhyttia [Problematic aspects of social insurance in Ukraine regarding lifetime risks]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, vol. 2(48), pp. 58–77.
6. Chuhunov, I. & Nasibova, O. (2017) *Finansy pensiinoho zabezpechennia* [Pension finance]. Kyiv: KNTEU, 248 p. (in Ukrainian).
7. Beztelesna, L. & Yurchyk H. (2013) *Sotsialna spravedyvist u solidarnii systemi pensiinoho zabezpechennia Ukrainy* [Social justice in the solidarity pension system of Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of work*, vol. 5, pp. 21–27.
8. Hanushchak Yu. (2023) *Pensiina systema khvora, ale nakopychualnyi riven — ne liky* [The pension system is sick, but the funded level is not a cure]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*, 25 January. Available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/pensijna-sistema-khvora-ale-nakopychualnij-riven-ne-lyki.html> (accessed May 30, 2024).
9. International Social Security Association (ISSA) (2023) *Priorities for social security Global 2022. Trends, challenges and solutions*. Available at: <https://www.issa.int/html/priorities/ageing/index.html> (accessed May 30, 2024).
10. Queisser M. & Whitehouse E. (2006) *Neutral or fair? Actuarial concepts and pension system design*. *Social, employment and migration working paper*, vol. 40. Available at: https://www.researchgate.net/publication/5205797_Neutral_or_Fair_Actuarial_Concepts_and_Pension-System_Design (accessed May 30, 2024).
11. Organisation for Economic Co-operation and Development (2024) *Pension at a glance 2023*. OECD and G20 indicators. Paris: OECD Publishing. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en (accessed May 30, 2024).
12. International Labour Organization (2023) *World Employment and Social Outlook. Trends 2023*. Geneva: ILO, 190 p. Available at: <https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/report/995238193202676#file-0> (accessed May 30, 2024).